

Een appél vanuit de kerken aan allen die betrokken zijn bij de ontwikkelingen in de landbouw

Twee jaar heeft een studiegroep van de Raad van Kerken gewerkt aan het rapport *Kerken en Landbouw*¹. Dit rapport is nu ter consultatie voorgelegd aan een breed scala van maatschappelijke en politieke organisaties. Na de zomer van 1989 hoopt de Raad van Kerken te komen tot een standpunt ten aanzien van de taak en verantwoordelijkheid van de kerken in deze kwestie. In dit artikel wil ik ingaan op de achtergronden van deze kerkelijke aandacht en de inhoud van het rapport.

Minder Invloed

Het blad *Spil* is niet de plaats om uitvoerig in te gaan op de vooral binnenkerkelijke discussie over de verhouding tussen enerzijds de kerken en anderzijds de samenleving.² Toch zijn enkele opmerkingen hieromtrent wel van belang om de kerkelijke bemoeienis met de landbouw te kunnen plaatsen. Ook voor buitenstaanders is duidelijk dat de verhouding tussen kerk en samenleving in verandering is. De Nederlandse kerken, de Raad van Kerken en de verschillende (inter)kerkelijke bewegingen hebben een zeer kritische interesse in maatschappelijke vraagstukken gekregen. Tegelijk heeft de Nederlandse samenleving zich ontwikkeld van een samenleving met een overwegend christelijk karakter tot één met een uitgesproken pluraal karakter. De kerken nemen geen bijzondere positie meer in; ze zijn nu één van de vele maatschappelijke organisaties. Beide veranderingen, dus de grotere interesse in maatschappelijke vraagstukken en de afnemende kerkelijke invloed op het maatschappelijk gebeuren, vragen om een hernieuwde plaatsbepaling van de kerken in de samenleving. De Raad voor Overheid en Samenleving van de Nederlandse Hervormde Kerk verwoordde de betekenis van deze verandering als volgt: 'Het kan er niet om gaan institutionele belangen van het christendom te verdedigen of specifiek christelijke oplossingen voor algemene en menselijke vragen na te streven en die te institutionaliseren. Het gaat erom in en vanuit de mondiale communicatie, die zich oriënteert aan het Evangelie, het verlangen naar eenheid van de mensheid, naar humaniteit, vrede en gerechtigheid wakker te houden en zo in elke cultuur en in elke samenleving in de openbare discussie te participeren. (...) Het gemeente-zijn in de mondiale samenleving zal afscheid moeten nemen van de verstrengeling van christendom en cultuur, die het zelfverstaan van de kerken nog steeds mede bepaalt, maar zal moeten blijven vasthouden aan de betrokkenheid van de kerk op de wereld, ook en met name in de eigen cultuur'.³

¹ *Kerken en landbouw*, studiegroep landbouw van de Raad van Kerken (1988); te bestellen bij OSACI, Postbus 19170, 3501 DD UTRECHT.

² *Wegen van de kerk naar de samenleving*, themanummer van *Praktische Theologie*, Nederlands tijdschrift voor pastorale wetenschappen, 1988,2.

³ *Gemeente-zijn in een mondiale samenleving*, Raad voor de zaken van Overheid en Samenleving (Nederlandse Hervormde Kerk), juni 1986.

Opdracht

Vanuit het vernieuwde zelfverstaan van de kerken – overigens nog geen gemeengoed binnen de kerken – is het te begrijpen dat de Sectie voor Sociale Vragen (SSV) van de Raad van Kerken in 1986 een studiegroep landbouw in het leven riep. Deze kreeg als opdracht, een rapport samen te stellen over de vragen waarmee de Nederlandse landbouw momenteel geconfronteerd wordt. De SSV verzocht vooral aandacht te besteden aan:

- De levens- en arbeidsomstandigheden van mensen die werkzaam zijn in de Nederlandse landbouw;
- De spanning tussen de productiedoelstellingen in de landbouw enerzijds en de bescherming van natuur en milieu anderzijds;
- De verhoudingen tussen de Nederlandse landbouw en de wereldvoedselvoorziening.

De leden van de studiegroep waren gevraagd op persoonlijke titel. De Raad van Kerken had bewust gekozen voor een qua maatschappelijke positie zeer breed samengestelde studiegroep⁴ De Wageningse hoogleraar in (onder meer) de landbouwpolitiek J. de Hoogh trad op als voorzitter. Voor de studiegroep zelf was deze samenstelling een voldongen feit. Maar dat niet alleen: de onderlinge discussies zijn er ongetwijfeld boeiender en uitdagender door geworden.

Het rapport Kerken en landbouw is in de eerste plaats te zien als een poging om vanuit de kerken een visie op de ontwikkelingen met betrekking tot de landbouw te ontplooiën. De studiegroep heeft deze visie uiteindelijk verwoord in de vorm van een achttal appellerende vragen aan een ieder die direct of indirect te maken heeft met de Nederlandse landbouw. Daarmee is aangegeven dat het rapport - in de tweede plaats – bedoeld is als aanzet tot een dialoog tussen de kerken en (een groot deel van) de op de landbouw betrokken organisaties, inclusief politieke partijen. Het rapport kan ook als handvat dienen voor priesters, dominees en andere pastorale medewerk(st)ers die in hun lokale kerkelijke werk te maken hebben met mensen die de problemen van de landbouw aan den lijve ondervinden. Tenslotte zal het rapport ook een rol kunnen spelen binnen de internationale kerkelijke contacten.

Confessionele organisaties

Een belangrijk punt van discussie is de plaatsbepaling van de kerkelijke activiteiten ten opzichte van de van de confessionele organisaties. In andere kwesties staan zij, hoe merkwaardig dit ook voor buitenstaanders mag zijn, lijnrecht tegenover elkaar.⁵ Juist voor de landbouw geldt dat confessionele organisaties een zeer belangrijke rol spelen: Nederlandse Christelijke Boeren- en Tuindersbond, Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond en CDA, om ze maar met name te noemen, vormen een invloedrijke ‘groen’ front. De studiegroep stelt geen taakverdeling voor: de kerken stellen de beginselen vast en de confessionele organisaties passen deze naar beste kunnen toe.⁶ Ook wil de studiegroep niet

⁴ Enkele leden zijn zelf werkzaam op een landbouwbedrijf, anderen hebben een functie in de belangenbehartigingsfeer of elders in het agrarische bedrijfsleven. Weer anderen zijn sterk betrokken bij de Derde-Wereldbeweging en de milieubeweging.

⁵ Vergelijk bijvoorbeeld de controverse tussen de Raad van Kerken enerzijds en het Christen-democratisch Appél anderzijds in de kwesties van de sociale zekerheid en van het defensiebeleid. In het laatste geval speelt vooral het Interkerkelijk Vredesberaad een hoofdrol.

⁶ Op een glibberig kerkepad: bezwaren tegen een landbouwplatform binnen de kerken, Anton Stokkers (secretaris van NCBTB) in Trouw, 28 augustus 1987.

dat de kerken de taken van de confessionele standsorganisaties overnemen.⁷ Wel meent de studiegroep dat confessionele organisaties en kerken verschillende benaderingen hebben: In de behartiging van de belangen van de bedrijfstak zullen de organisaties bij de ontwikkeling van hun visie op een noodzakelijk landbouwbeleid de gevestigde posities binnen de bestaande (economische) orde tot uitgangspunt moeten nemen. De kerken zullen in hun bredere verantwoordelijkheid en zorg voor het welzijn van de mens, voor een rechtvaardige (nationale en internationale) samenleving en voor de houdbaarheid van de schepping de grondslagen van de bestaande (economische) orde niet buiten een kritische beschouwing kunnen en mogen laten.

Binnen de kerken en confessionele organisaties, maar zeker niet alleen daar, is het de gewoonte om de doelstellingen vast te leggen in één of meer trefwoorden. Voorbeelden van dergelijke grote woorden zijn gerechtigheid, vrede en verantwoordelijkheid. Zij hebben veelal een enthousiasmerende en samenbindende functie. In aanzet hebben zij een kritische functie voor het eigen handelen (van individu, gemeenschap, land). Deze woorden kunnen echter ook ontaarden in een legitimatie van het eigen 'verschaalde' handelen. In het rapport worden drie van dergelijke trefwoorden geïntroduceerd: gerechtigheid, rentmeesterschap en cultuuropdracht. Tegelijk wordt geconstateerd dat de betekenis van deze woorden in de praktijk van alledag versmalt. Gerechtigheid wordt dan leven volgens de letter van de wet, in plaats van goed leven in relatie tot medemensen en het milieu. Rentmeesterschap ontaardt in een ongeremd streven naar rentabiliteit door individuen, ondernemingen en staten, in plaats van het beheren van de aarde ten bate van de mensheid als geheel, inclusief toekomstige generaties. Wat cultuuropdracht wordt genoemd, het 'bewerken en bewaren' verarmt tot onderwerpen van de natuur met behulp van alle beschikbare wetenschappelijke en technische middelen.

Nederlandse landbouw beschreven

De eigenlijke beschrijving van de ontwikkelingen met betrekking tot de Nederlandse landbouw, inclusief de drie al genoemde thema's, bevat voor insiders weinig nieuws. Wel is het opvallend dat de divers samengestelde studiegroep de grote lijnen van de probleemstelling onderschrijft. Qua analyse is de inbreng van de voorzitter zeker herkenbaar.⁸ De ontwikkelingen worden niet primair verklaard vanuit het gevolgde EG-markt- en prijsbeleid, maar vanuit de positie die de landbouw inneemt in de algehele maatschappelijke context. De miljoenen kleine zelfstandige landbouwondernemers in West-Europa en Noord-Amerika hebben allen individueel baat bij productievere rassen, effectievere bestrijdingsmiddelen en andere opbrengstverhogende productiemiddelen. Zij kunnen daarmee meer en goedkoper produceren en zo hun bestaansbasis verstevigen. Zulke nieuwe productiemethoden en productiemiddelen, ontwikkeld en aangeboden door onderzoeksinstituten van de overheid en bedrijfsleven, vinden ook gretig aftrek. Hun toepassing is weinig gevoelig voor de marktsituatie van landbouwproducten. Dat heeft te maken met de organisatie van de westerse landbouw in een groot aantal, relatief kleine ondernemingen, veelal gezinsbedrijven. Als kleine aanbieder op een grote markt hoeft de

⁷ Kerk kan boer uit het dal halen, Herman Verbeek in Trouw, 10 juli 1987.

⁸ De gouden bergen van de landbouwtechnologie, Jerrie de Hoogh (1987). Gevolgen van het EG landbouwbeleid voor ontwikkelingslanden, kritiek op de comparatiefstatische analyse van een dynamisch proces, J. de Hoogh (1987).

individuele landbouwer niet bang te zijn de marktprijs te bederven met wat hij meer gaat produceren. Dat geldt niet alleen voor producten met een prijsgarantie, maar even goed voor producten met een vrije prijsvorming. Ook bij lage prijzen is een kostprijsverlagende vernieuwing interessant voor een ondernemer die zijn arbeid en zijn vermogen in zijn eigen bedrijf wil en – bij gebrek aan alternatieven – veelal ook moet blijven aanwenden, zoals In deze situatie is het nauwelijks verwonderlijk dat de inkomens binnen de landbouw onder druk staan, dat landbouwers in hun overlevingsstrijd niet kunnen afzien van milieuvijandige productiemethoden, dat de overschotten elders gedumpt moeten worden, en dat er een proces van voortdurende sanering optreedt. Vanwege de internationale handelsbetrekkingen heeft dit proces bovendien een mondiaal karakter gekregen.

Het rapport constateert dat ‘technische vernieuwing en aanpassing van de economische structuren’ kenmerkend zijn voor de Westerse maatschappij als geheel. ‘De agrarische sector is een integrerend deel van die maatschappij en is dus ook onderworpen aan de algemeen werkende invloeden en krachten die de technische en economische veranderingen stuwen’. Gesproken wordt van het ‘oppergezag van techniek en economie’.⁹ Hierover merkt het rapport op: ‘Als de technische ontwikkelingen zo eenzijdig gestuurd worden door bedrijfseconomische en nationaal-economische belangen, moet men wel een groot geloof hebben in de ‘invisible hand’ van het marktmechanisme om anders (dan honger, sanering en milieucrisis; DLR) te verwachten. Uiteindelijk wordt van de overheid verwacht dat deze waarden als voedselveiligheid, werkgelegenheid en een goed functionerend natuurlijk leefmilieu zal beschermen. Meteen wordt echter ook vastgesteld dat die overheid een dubbelrol heeft: ‘Aan de ene kant werkt ze hard met de genade (d.i. de vooruitgang) mee door de productiviteit en de efficiency actief te bevorderen. Maar aan de ander kant moet steeds vaker het oppergezag van techniek en economie weerstaan omdat ander waarden en belangen in de verdrinking raken’. Naar welke kant de balans doorslaat, is afhankelijk van de machtverhoudingen binnen de samenleving of, zoals het rapport stelt, ‘de prioriteiten die in onze samenleving de boventoon voeren’.

Versmalling

Na de beschrijving van de ontwikkelingen met betrekking tot de Nederlandse landbouw wordt teruggegrepen op de eerder aangeduide versmalling van de drie gekozen trefwoorden: rentmeesterschap, cultuuropdracht en gerechtigheid. ‘Die versmalling is (...) nauw verbonden met de manier waarop we het sociaal-economisch leven laten besturen. De verzelfstandiging van de keuzen en beslissingen in de sfeer van consumptie en productie en de daarmee samenhangende opsplitsing van verantwoordelijkheden naar levenssferen, hebben onmiskenbaar indrukwekkende ontwikkelingen op wetenschappelijk, technisch en economisch gebied opgeleverd. Dat geldt zeker ook voor de landbouw. Maar daarvoor zijn processen structuren in het leven geroepen die onbestuurbaar lijken te worden. Te velen gaan op in hun deelverantwoordelijkheid en te weinigen voelen zich voor het geheel verantwoordelijk. Daarom zijn ook de maatschappelijke en ecologische problemen in en rond de landbouw, zowel nationaal als internationaal, zo hardnekkig en complex’.

⁹ Zonder dat B. Goudzwaard expliciet wordt genoemd, is zijn *Kapitalisme en voortgang* (1978) aanwezig op de achtergrond van de paragraaf ‘het oppergezag van economie en techniek’.

Draagvlak voor politieke veranderingen

De taak van de kerken is, volgens het rapport, niet het geven van concrete richtlijnen voor de landbouwpolitiek. De kerken willen en kunnen niet op de stoel van boeren en tuinders of die van politici gaan zitten. Wel acht de studiegroep het de taak van de kerken om kritische, appellerende vragen te stellen aan allen die betrokken zijn bij de ontwikkelingen in en rond de landbouw. 'Een appèl van de kerken moet mensen die luisteren willen, bewust maken van de geïnstitutionaliseerde weerstanden tegen het bewerken van 'heil' in de sociale en economische relaties tussen mensen en in de relatie van mensen met hun natuurlijke omgeving. Deze bewustwording is een voorwaarde – ook in politieke zin – om het sociaal-economisch bestel in zijn werking zo bij te stellen dat we die 'heilzame' samenleving dichter naderen'.

Het rapport is een discussierapport. De Raad van Kerken hoopt voor juni van dit jaar reacties te ontvangen van tal van betrokken organisaties, politieke partijen en kritische bewegingen. In november 1988 ontving een vijftigtal instellingen het rapport met het verzoek het te becommentariëren. Na de zomer van 1989 zal de studiegroep van de Raad van Kerken zich buigen over deze reacties. Daarna zal worden bezien wat de Raad van Kerken verder dient te doen; in de richting van de lidkerken, de plaatselijke kerkelijke gemeenten en parochies, de internationale kerkelijke organisaties, kerken in andere landen, en in de richting van belangenorganisaties en politieke partijen in Nederland en de Europese Gemeenschap.

Appellerende vragen

Om een indruk te geven van het voorgestelde appèl, zou ik twee van de door de studiegroep gestelde vragen willen citeren. Zonder vraagteken zouden deze opmerkingen forse, maatschappijkritische conclusies zijn; met vraagteken zijn ze hopelijk het begin van een discussie binnen de kerken en tussen kerken en organisaties.

- 'Kan het 'heil' van snelle productiviteitsstijging en economische ontwikkeling in de landbouw wel opwegen tegen de maatschappelijke offers in de vorm van 'onheil' zoals de groeiende inkomensongelijkheid tussen bedrijven en regio's, van overschotten die landbouwers elders benadelen en van ernstige aantasting van het natuurlijke milieu?'
- 'Als de internationale concurrentie het georganiseerde landbouwbedrijfsleven (in meerderheid) en de Nederlandse overheid doet kiezen voor een 'marktconform' beleid – dat sociaal hard, ecologisch uitbuitend en internationaal agressief is – moeten we ons dan niet realiseren dat het heilzaam is om warm te lopen voor internationale en supranationale samenwerking en afspraken die de dwangmatigheid van de concurrentie wegnemen?'